

PÁL LEVELEINEK ÓKERESZTÉNY MAGYARÁZATA ÉS HATÁSA NYUGATON

BEVEZETŐ

A 19. századi történetkritika magyarázata elterelte a figyelmet a patrisztikus kommentárokról; sőt, azokat a maga sajátos módszertana miatt „tudománytalan” írásoknak állította be. Ennek oka, hogy a kezdeti bibliakommentárokat a köznépnek írták; később a képzett teológusoknak és az eretnokségek cáfolataként, majd pedig a speciális filológiai és teológiai előképzettséggel rendelkező szakembereknek. Az egzegézisben bizonyos fordulat állt be az utóbbi évtizedekben, és azok a magyarázók, akik Pál levelei és az újszövetségi Szentírás tekintetében nem csupán azok keletkezése feltárásában érdekeltek, hanem üzenetét is kutatják, egyre inkább felfedezik az ókeresztény irodalomban ránk maradt magyarázat értékét. Angol nyelven a Biblia patrisztikus magyarázatát a legnagyobb amerikai és angol kommentár kiadói, az Eerdemans és a Cambridge UP közösen indította el a *The Church's Bible* sorozattal. Európában hasonló sorozat indult el a Regensburgi Egyetem programjaként, amelynek első kötetét Martin Meiser jelentette meg.

AZ ÓKERESZTÉNY MAGYARÁZAT SAJÁTOSSÁGAI

Aranyszájú Szt. János így biztatja a híveket a maga homíliájában: „Lelkesüljetez fel tehát az olvasásra! Nem csak e két órában, hanem állandóan. ...Ha hazamentek, vegyétek kezetekbe a Szentírást, és keressétek meg újra az itt hallottak értelmét. Így tudunk állandó és elégséges hasznot meríteni a Szentírásból.”¹ Ez a retorikus felszólítás feltételezi, hogy nem csak a híres írók, hanem az egyszerű olvasni tudó keresztények is

---

1 Migne PG. 51,87-90. Ford. Nádasi Alfonz in *Az Egyházatyák szentbeszédeiből* I. SZIT. Bp, 1944. 66.o.

szívesen tanulmányozták a Bibliát, így természetesen Pál leveleit is, vallási és erkölcsi eligazítást, valamint lelki elmélyülést keresve benne².

A pogánykeresztények két szerzőt részesítettek előnyben: Lukácsot, aki evangéliumát és az Apostolok Cselekedeteit hagyományozta a pogánykeresztény egyházra (a kettő együttesen 37.800 szó) és Pált aki 13 levelét, ami szintén tekintélyes szöveggyűjteménynek számított (együttesen 32.500 szó). Pál noha minden írását vitatkozó egyházközségnek írta, azért a későbbi egyháztagok is biztos eligazítást találhattak benne. Felismerték Pál leveleinek erejét, amelyről maga a szerző is nyilatkozott „Tanításom és igehirdetésem ezért nem a bölcsesség elragadó szavaiból állt, hanem a lélek és az erő bizonyosságából.” (1Kor 2,4). Ezért különösen a gnosztikus és filozofikus tévtanítások cáfolataként olvasták szívesen Pál leveleit az egyház tagjai.

Ma már tudjuk, hogy az antik gnózis Pál idejében és a 2-3. században közös gyökerekből táplálkozott, emiatt mindkettővel szemben hatékonyan bizonyultak a Pál leveleiből vett érvek. Ezentúl Pál nem csak átalakította az antik levélformát, hanem az ókeresztény egyházban a vallásánítás leginkább elfogadott formájává tette a vallási levelet írásain keresztül, amelyet nem csak olvastak, hanem utánoztak is az őskeresztény szerzők.³ Amikor pedig a gnosztikus evangéliumok, amelyek sajátosan értelmezték Jézus személyét, terjedni kezdtek⁴, szükség volt olyan tekintélyi írásra, amely ezek tanításával szemben megerősítette a keresztényeket a helyes krisztológiai szemléletben. Erre pedig Pál levelei nagyon alkalmasak voltak, hiszen jórészt krisztológiát tartalmaztak. A keresztény közösségek az evangélium szóbeli terjesztése mellett hihetetlenül szorgalmasan másolták Pál leveleit. Ennek a következménye, hogy az Újszövetség 5700 görög nyelvű kézírata maradt ránk⁵, Kr.u. 200 körül a *Chester Beatty*⁶ papirusz Pál csaknem összes levelét tartalmazta. Ilyen nagymértékű másolás mellett természetes, hogy kiterjedt kommentárirodalom is született a levelekről, amelyeket az egyházközségek a legjobb kalauznak tartottak. Pál leveleinek magyarázata alapvetően morális jellegű magyarázatot jelentett. Talán emiatt

---

2 Nicklas, T.: Das Christentum de Spätantike: Religion von „Büchern”, nicht (nur) von Texten. Zur einen Aspekt der „Materialität” von Kommunikation in Sacra Scripta Cluj-Napoca 700/7192-206. Igen jól kimutatja, hogy nem mindenki olvasta a Bibliát, hanem sokan csak elmondásból értesültek a történetekről. Ez a tény nagyban segítette az eretnekségek terjedését is.

3 Schnelle, U.: Einleitung in das Neue Testament 3 kiad. Vadenhoeck und Ruprecht Göttingen, 1998. 48-50.o.

4 Elsősorban a Nazarénusok evangéliumára, de Márk titkos evangéliumára is gondolhatunk (Kr.u. 175-200)

5 Brutz M. Metzger – Bart D. Ehrman: Az Újszövetség szövege. Harmath, 2008. 71.o.

6 Tulajdonképpen egy kódexcsoport 16 kódexszel, amelyből a P⁴⁵ és P⁴⁶ tartalmazza az Újszövetségi Szentírás szövegeit Ld. bővebben Kenyon, Frederic G. *The Chester Beatty Biblical Papyri: Descriptions and Texts of Twelve Manuscripts on Papyrus of the Greek Bible*. London: Emery Walker Ltd., 1933, 1937.

is a 19-20 században sokan a patrisztikus magyarázatokkal nem foglalkoztak, mert nem tartották őket eléggé tudományosnak ezeket a kommentárokat.

FORDULAT A RECEPCIÓTÖRTÉNET ÉRTÉKELÉSÉBEN

Pál leveleinek recepciótörténetében és patrisztikus használatának megítélésében az utóbbi évtizedekben jelentős változás történt,⁷ ami egy 1987-ben, Dallasban tartott reprezentatív konferenciához köthető⁸. Korábban a protestáns egzegézisben fárasztóan azonos sztereotípiákat ismételték Pál teológiájáról, ami Babcook szerint négy pontban foglalható össze. (1) Pálnak van a legcsodálatosabb teológiája, és ez a teológia – áttörve a kulturális határokat és az eretnekek elferdítéseit – meghatározó lett a kereszténységben. (2) Azt a fejlődést, amely ezután történt, vagy nem vették figyelembe a későbbi teológusok, vagy Pál tanítását ferdítették el. (3) Kizárólag Augustinus és a 4. századi nyugati kereszténység az, amely felfedezte és megértette Pál sajátos gondolkodását és annak legfontosabb tanait, a megigazulás tanát, valamint a kegyelem és a hit nagy témáit. (4) Az ortodox görög kereszténység sem Augustinus előtt, sem utána soha nem volt képes igazán elfogadni Pál tanítását.

Ha közelebbről megvizsgáljuk Pál leveleinek ókeresztény magyarázatait, ennél sokkal árnyaltabb kép bontakozik ki, és rá kell jönnünk, hogy Pál az ókeresztény egyházra igen sokféleképpen hatott⁹. Először is, az ortodox egyház egyáltalán nem mellőzte Pál tanítását, és nem is akarta azt marginalizálni, sokkal inkább honosítani igyekezett azt, vagyis filozófiailag továbbgondolni és ezáltal formálisan is beilleszteni teológiájába, mind keleten, mind pedig nyugaton. Ennek egyik beszédes jele, hogy Pál tekintélyét kiterjesztették a post-paulinus levelekre is, a 2. Tesszaloniki, a Kolosszei, Efezusi, és a

⁷ Ld. bővebben többek között Babcock W.: Paul and the Legationes of Paul Dallas Southern Methodist UP, 1990 bevezetője. A témába vágó fontosabb irodalom Cocchini F.: Il Paolo di Origene: Contributo alla storia della recensione delle epistole paoline nel III. secolo Verba Seniorum 11. Romae Studium 1992. Dassmann, E.: Der Stachel im Fleisch: Paulus in der frühchristlichen Literatur bis Ireneus. Münster, Aschendorff 1979. Lindemann, A.: Paulus im ältesten Christentum: Das Bild des Apostels und die Rezeption der Paulinischen Theologie in der frühchristlichen Literature bis Marcion BHTh 58. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1979. Wiles, M.F.: The Dives Apostles: The Interpretation of St. Paul's Epistles in the Early Church, Cambridge UP 1967.

⁸ Pál leveleinek patrisztikus kommentárjának összegzését tűzte ki a Novum Testamentum Patristicum sorozat, amelynek tervét a Regensburgi Egyetemen alkották meg, a sorozat kiadója Andreas Merkt és Tobias Nicklas. Ennek a sorozatnak 9 kötete jelent meg eddig; Martin Meiser tollából a Galata levél kommentárja (Vadenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 2007). Az evangélikus egzegétát XVI. Benedek pápa kitüntetésben részesítette.

⁹ Ebben a tanulmányban nem foglalkozunk Pál leveleinek idézésével az ókeresztény szerzők dogmatikai vagy morális írásaiban.

pasztorális levelekre is, amelyeknek páli szerzőségét megkérdőjelezhetetlennek tartották az ókeresztény egyházban.

Ezen túlmenően a korai atyák – már Római Kelemen, vagyis az első pápa akinek írásait is ismerjük (Kr.u. 100k.) a Korintusiakhoz írt levelében, valamint Ignác (-100k) és Polikárp (69-150) a Filippiekhez írt leveleiben úgy hivatkozik Pál leveleire mint tekintélyi forrásokra. „Hiszen sem én, sem más nem léphet a boldog és dicső Pál bölcsességének nyomába se, aki nálatok volt, az akkor élő emberek színe előtt tanította az igazság idejét, pontosan és biztosan, aki mikor tőletek távol volt, akkor is írt nektek leveleket, melyekbe ha beleolvastok, a nektek adott hit épülésére fog szolgálni.”(III,1)¹⁰ Továbbá, lehetetlen nem felfedezni Pál stilisztikai hatását Kelemnek a Korinthusiakhoz írt levele elején. „A bennünket érő és egymás követő váratlanul jött nehézségek és zavarok miatt testvéreim, csak megkésve fordíthatjuk figyelmünket mindazokra a dogokra, amelyek rendezése szeretteim olyan kívánatosak számotokra...”¹¹ Ugyanez a szerző a második Tesszaloniki levelében már idézi az Ef 1,22-t is, benne a tant, hogy az élő egyház Krisztus teste¹². Ignác az Efezusiaknak írt levelében pedig már Jakab 4,6 illetve 1 Pét 5,5 idézete is megjelenik, jelezve, hogy a szerző tekintélyi iratként idézi az apostoli leveleket. De a X,1-ben a Kol 1,23-at Róm 4,20-at 1Kor 16,13-at is idézi a szerző, bizonyítván jártasságát Pál írásaiban. Ez a szakasz keresztény *pareneszisz*, amely szintén tematikai és formai hasonlóságot mutat Pál hasonló írásaival. „A többi emberért is szüntelen imádkozzátok (vö. 1Tesz 5,17) Bennük is megvan a megtérés reménye, hogy Istenre találjanak. Adjatok nekik lehetőséget, hogy legalább tetteikből okuljanak. Haragjukkal szemben legyetek szelídek, nagyozolásukkal szemben ti legyetek alázatosak, káromlásaikkal szemben legyen nálatok az imádság, tévelygéseikkel szemben ti legyetek szilárdak a hitben.” (X,1-3) Tehát az ókeresztény irodalom művelői nem csak olvasták, hanem utánozták és idézték is Pál leveleit.

Meglepő módon azonban nem találunk hivatkozásokat az apológéták írásaiban Pál leveleire, kivéve a Diognétosz levélben (Kr.u. 150). A levél az 1-2. Korinthusi levélre hivatkozik „szegények és sokakat gazdagítanak (2Kor 6,10) mindenben szűkölködnek, és mindenben bővelkednek. Gyalázzák őket, és a gyalázatban megdicsőülnek, káromolják őket és megigazulnak. Szidják őket, és ők áldást mondanak (1Kor 4,22)” (V,13-16)¹³ Lehetetlen a levélben nem felismerni Pál levele szövegének parafrázisát.

---

10 Vanyó L. (szerk) Apostoli atyák, SZIT, BP, 1980. 199. ford Vanyó László

11 Ladocsi G. fordítása in Apostoli Atyák SZIT Bp 1980. 105.o.

12 im. 156.o.

13 im. 372.o.

A RÓMAI LEVÉL

Természetesen Pálnak a Rómaiakhoz írt levele gyakorolta az egyik legnagyobb hatást az atyákra¹⁴. Hosszabb vagy rövidebb kommentár maradt fenn a Római levélről Ambrosiastertől (2.sz)¹⁵, Cassiodorustól (487-583)¹⁶, Aranyszájú Szt. Jánostól (349-404) ő a homília típusú szövegmagyarázatot művelte¹⁷, Damaszkuszi, Szt. Jánostól (650-754), aki erőteljes apologetikus szerző, mintegy 100 eretnekséget ismertet, szövegmagyarázata dogmatikai jellegű,¹⁸ és Pseudo-Oecomeniustól (10.sz). A catenák magyarázatában pedig Pelagiustól, Mopsuestiai Theodorustól (350-429)¹⁹ aki szintén homília típusú magyarázatot írt, és meglepően nagy hatást gyakorolt a kopt egyházra is; továbbá Theodoretustól (309-458)²⁰. Igazán teljes kommentárt a Rómaiakhoz írt levélről Augustinus²¹ hagyott hátra, Alexandriai Kürillosz²² munkája csak részletekben maradt meg. Talán a legalaposabb és leginkább filozófikus kommentárnak Órigenész²³ munkája tekinthető.

Természetesen számos gnosztikus szerző is utalt Pálra. A szír Marcion (Kr.u. 85–144) ugyan csak tíz levelet emelt be „saját” Újszövetségébe²⁴, de a 2. századi *Muratori töredékben*²⁵ már tizenhárom páli levelet sorolnak fel mint különlegesen tisztelettel őrzött

14 A témáról bővebben ld. Fitzmyer, J.A. *Romans: New Translation Introduction and Commentary* N.Y. Doubleday 1933. Shelkle, K.H. *Paulus Lehrer de Vater: Die altichliche Auslegung von Römer 1-11* Düsseldorf Patmos 1959.

15 Ismeretlen szerző, akit Rotterdami Erasmus nevezett el így. Megkülönböztetendő Ambrosius-tól, akivel tévesen azonosították. Heinrich Joseph Vogels, Vinzenz Bulhart, and Rudolf Hanslik. *Ambrosiastri qui dicitur Commentarius in Epistulas Paulinas*. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum vol. 81, pt. 1-3. Vindobonae, 1966.

16 O'Donnell James J. *Cassiodorus* Berkeley, UP, 1979.

17 Claudia Tiersch: *Johannes Chrysostomus in Konstantinapel (398 - 404). Weltsicht und Wirken eines Bischofs in der Hauptstadt des Oströmischen Reiches*. Tübingen 2002. (Studien und Texte zu Antike und Christentum 6).

18 Bonifatius Kotter (Hg.): *Die Schriften des Johannes von Damaskus*, 5 Bände, Berlin 1969-1988.

19 Der Kommentar zu Paulusbrieffen in lateinischer Übersetzung, Brief an die Galater, Cambridge 1880-1882.

20 Sirmond Jakob: *Theodreti Eppi Cyri Oppera omnia* 4. kötet Páris 1642.

21 *Epistolae ad Romanos inchoacta ex epistula ad Romanos* ed. Divják J. CEL 84 1971. 3-52.

22 *Fragmenta in epistulam ad Romanos* Migne PG. 74.773-856.

23 *Comentarii in epistulam ad Romanos* Migne PG 14.833-1292.

24 A témában a legjelentősebb tanulmányok ld. Blackman, E. C. 2004, Clabeaux, J. J., Grant, Robert, M. 1984, Harnack, A. 1961. 1990, Knox, J. 1942, Wilson, R. S. 1933.

25 *Muratori töredék* – Az Újszövetség könyveinek legrégebbi jegyzéke, „kánonja”, nevét a felfedezőjéről L. A. Muratoriról (1672–1750) kapta, aki Milánóban az Ambrosiana könyvtárban felfedezte a 85 soros listát, és 1740-ben publikálta. Az ő feltételezése szerint ez a latin szöveg egy korábbi görögnek a fordítása volt. A szöveg Kr. u. 180–200 között keletkezett. 82 sorból állt és megszakadt a szöveg, tehát a lista az eredetiben folytatódott. Több tudós – így Zahn és Lagrange – a 2. században keletkezett írásnak tartja és Hippolytoszt tartják

írást. Nem véletlen, hiszen Marcion (85-160) igyekezett kikapcsolni az ószövetségi hatást a keresztény Bibliából: Jézus Krisztus Istenéről beszélt az Ószövetség Istene helyett, és koncepciója érdekében drasztikusan megcsonkította az újszövetségi kánont, kihagyva belőle Pál leveleit. Marcion akciója, amely olyan szélsőséges nyilatkozatokat is kiváltott Polikárpból, hogy őt a sátán elsőszülöttjének²⁶ tekintette emiatt, csak jobban felhívta a figyelmet Pál leveleire és felgyorsította a levelek kanonizálásának folyamatát és ezzel ismertségének és tekintélyének emelkedéséhez vezetett, melynek következtében Pál levelei hamarosan kiemelkedtek az ókeresztény irodalom más művei közül. Sőt még egy kicsit túl is lóttek a célon Pál iskolája alkotásának tekintve a számunkra ismeretlen Laodiceai és Alexandriai levelet is. Ezen kívül a stílusbeli és tanbeli hasonlóság alapján Hermász *Pásztor* című munkája is megjelent a kiemelten fontos iratok listáján Pál leveleivel együtt. Ami azt is jelentette, hogy Pál leveleit ebben a hitvitákkal terhelt korban vitán felül a kinyilatkoztatás írott forrásának tekintették, és annyira utánozták a stílusát, hogy ugyanazon irodalom folytatásának tekintették a fent említett műveket. A 360-ból származó *Cheltenham-kézirat*²⁷ már minden általunk ismert Páli levelet felsorol. A 397-es karhágói zsinaton, amelyen Augustinus (354–430) is részt vett, minden általunk ismert páli levelet az Újszövetség szövegéhez soroltak, így nem véletlen, hogy tekintélyi írásként idézték és magyarázták őket.

Az előző támadás miatt Ireneus (140-202) hagyta ránk a gnosztikusok elleni legnagyobb és legkorábbi apologetikát az „Elenkhosz kai anatrope tész pszeudonomu gnó-szeósz”, vagy ismertebb nevén (a ránk maradt latin fordítás alapján) *Adversus Haereses* vagyis az eretnekek elleni iratát. Ebben védelmébe veszi Pált, akit úgy tűnik, sem életében nem szerettek a gnosztikus tanítók, sem halála után nem kímélték támadásaikkal. Tertullianus²⁸ (155–230) védelmébe vette Pál leveleit, és az újszövetségi kánon integráns részének tartotta azokat, valamint nem csak szívesen idézte Pált, hanem az eretnekekkel

---

a szerzőjének, mások Szardesi Melitton munkájának gondolják. Harnack véleménye szerint a lista apologetikus célt szolgált, és hivatalos nyelvezete arra enged következtetni, hogy tekintélyes személy tette közzé talán Rómában azért, hogy megvédje az egész evangéliumi hagyományt – talán Victor pápa (189–199), vagy Zefirinus pápa (199–217). Campenhauser lett a töredék legnagyobb védelmezője, aki szerint a lista a nyugati egyház véleményét képviseli. Talán Marcion vagy a montanista eretnekség ellenében fogalmazták meg. A keletkezési idejére vonatkozóan viták merültek fel, ezt főleg a szövegben szereplő „urbs” és „catholica ecclesia” szóra alapozták és egyesek a 2. mások a 3 századra datálták. Irodalom: Lietzmann, H.: *Kleine Texte* Bonn 1933. Campenhausen H. von, *The Formation of the Christian Bible*, Philadelphia 1972.

26 A kifejezést idézi Irenaeus, *Adversus Haereses*, III.3.4.

27 CODEX CHELTENHAM: 4. századi lista, amely a négy evangélium szövegét és Pál 13 levelét tartalmazza a Zsidókhoz írt levél nélkül, valamint az Apostolok Cselekedeteit, a Jelenések könyvét, 1 János és 1 Péter levelet.

28 Tertullianus Quintus Septimus Plorens (megh. 220), Karthágóban született 160 körül, ügyvéd Rómában, 190 körül keresztelkedett meg, latinul és görögül írt, küzdött a montanista eretnekség ellen, az antik

folytatott vitában felfedezte azt is, hogy Pál és más apostoli iratok nyelvezete nehézkes, és filozófiai értelmezésre szorul. Értelmezése mintául szolgál a későbbi magyarázóknak is, akik a levelek szövegében elsősorban dogmatikus definíciókat kerestek, és dogmatikai érveik alátámasztására használták ezeket a tekintélyes iratokat. Részletesebb magyarázatra szorulna, hogy a két szerző hogyan hatott a *catenák* exegézisén keresztül a középkor kommentátoraira. Különösen Ireneus, aki a *Adversus Haereses* c. művében sokat utal Pál leveleire és az Újszövetség más könyveivel együtt idézi azokat, mint az anti-gnosztikus és az anti-marcionita teológia lényeges forrását.

1-2 KORINTHUSI LEVÉL

Alexandriai Kürillosz (-444), aki hosszú időn keresztül volt pátriárka Alexandriában, igen képzett, erkölcsileg fedhetetlen, de vitatkozó, polemikus alkat volt. Feltehetően szerzetesek körében nőhetett fel, mert nem kedvelte a filozófiát. Biblia kommentárjaiban 428-ig az ariánusokat támadta magyarázatával. Polémiája az alexandriai zsidókkal lázadásba és tettlegességbe is torkollott. A Nesztorius és közte kibontakozó polémia I. Coelestin pápa döntésével, majd pedig az Efezusi zsinaton ért véget, ahol Kürillosz elnökölt. Műveit Migne 6. kötetében közli. Míg az ószövetséget allegorikusan az újszövetséget szó szerint kommentálja. A 1-2 Korinthusi levél kommentárja csak töredékben maradt ránk.

Órigenész (180-254) az egyik legtöbbet író ókori keresztény szerző volt, akinek írásairól Jeromos egy időben, amikor még nagyon tisztelte, ezt mondta: „Ugyan ki tudná elolvasni mindazt, amit Órigenész írt?”²⁹ Nem is csoda, hiszen Szalamiszi Epiphanius (kb. 310–20–403) szerint 6.000 művet írt. Egzegetikai műveiből a leghíresebb és legszerencsétlenebb sorsú az ún. *Hexapla* lett. Írásai azonban nem csak mennyiségben voltak számosak, hanem precizitásban is. A Korinthusi levél kommentárja a Római levél magyarázatával együtt azonos kódexben a *Codex Athous Laura*, 184,-ben maradt ránk. A 2. Kor levélhez írt magyarázatot, valamint Alexandriai Kürillosz töredéke maradt ránk.

Tacitus volt a példaképe. Küzdött Marcion ellen is (*Adverses Marcionem*). Ismerte Salamon Ódait és a Jakab ős-evangéliumát is, amire Mária szűzi szülésének tanítását alapozta.

29 Magyarul megjelent művei: A betű öl, a szellem életet. Tizenhat homília a Teremtés Könyvéhez; Kairosz Kiadó – Paulus Hungarus Kiadó, 1999. A princípiumokról IV. könyv 1-3. Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998. A princípiumokról I–II. Kairosz Kiadó, 2003. Az imádságról és a vértanúságról. Szent István Társulat, 1997. Kommentár az Énekek énekéhez; Atlantisz Könyvkiadó Kft.

GALATA LEVÉL

Augustinus, aki talán az egyik legnagyobb hatású teológus, Luther Mártonon keresztül erőteljesen hatott az evangélikus Bibliamagyarázatra is. *Epistulae ad Galatas expositio*³⁰ című műve együtt található a Római levél magyarázatával.

Jeromos kommentárját 387-388 között diktálta a Filemon, Galata, Efezusi és Titus levelek kommentárjával együtt. Jeromost elsősorban a szöveg szó szerinti értelme és a filológiai problémák érdeklik, valamint a morális értelmet kutatja írásaiban.

Caius Marius Victorinus³¹ (4. század) római rétor és grammatikus volt, aki Afrika provinciából származott; ismertek filozófiai és retorikai munkái is. Megtérése a maga korában nagy feltűnést keltett. Mint megtért keresztény, kommentárokat készített Szent Pál több leveléhez. Augustinus is megemlékezik róla a *Vallomások* (8.3.3-6) c. könyvében. Jeromos pedig a kiváló férfiakról írott könyvében emlékezik meg róla. Kicsit kritizálva, hogy amikor szent szövegeket kommentál, akkor elfeledi korábbi filológiai műveltségét és kritikáját. Kommentárját 360 után készítette, ezen kívül magyarázta még a Efezusi és a Filippi levelet is. Neve alatt még több kisebb dolgozat, illetve bibliai költemény található, de ezek feltehetőleg más szerzők munkái.

Kevésbé kommentált leveleknek számítanak: az Efezusi levél, a Filippi levél, az 1. Tesszaloniki levél, a Titusz level, és a Filemon levél. Az Efezusi levelet csak három szerző kommentálta: Jeromos³², Marius Victorinus³³ és Órigenész³⁴. Hasonlóan nem kerül a patrisztikus érdeklődés középpontjába a Filippi levél, melyet a már említett Marius Victorinus magyaráz más levelekkel együtt³⁵. Az is érdekes, hogy az 1. Tesszaloniki levélnek szisztematikus kommentárja csak Órigenésztől maradt fenn³⁶. A Titusz levelet is csak Jeromos³⁷ és Órigenész magyarázta³⁸. Az igen rövid Filemon levélnek csak Jeromos³⁹ és Órigenész⁴⁰ szentel akkora figyelmet, hogy kommentálja is azokat. Talán ez az oka, hogy az a véleménye alakult ki egyes kutatóknak, hogy az ókeresztény atyák nem érdeklődtek Pál iránt.

---

30 CSEL 84. 1971 55-141, spanyol és holland fordítása is létezik.

31 Cooper, Stephen Andrew "The Life and Times of Marius Victorinus". *Marius Victorinus' Commentary on Galatians: introduction, translation, and notes*. Oxford Early Christian Studies. Oxford: Oxford University Press. 2005 pp. 16-40.

32 *Commentarii in epistulam ad Ephesios* Migne PL 26,339-554.

33 *Commentarii in epistulam ad Ephesios* Migne PL 8,1255-1294.

34 *Commentarii in Ephesios* (töredék) In Gregg, J.A.D.: „The commentary of Origen upon the Eistle to the Ephesiens JThS 3. 1902. 234-244. 398-420, 544-576.

35 *Commentarii in epistulam ad Philippenses* Mingen PL 8,1197-1256.

36 *Commentarii in epistulam primam ad Thessalaonicenses* ed. Hilberg I. CSEL 55 (1912) 460-467.

37 *Commentarii in epistulam ad Titum* Migne PL 68,679-684.

38 *Commentarius in Titum* Migne, PL 14,1302-1306.

39 *Commentarii in epistulam ad Philemonem* Migne PL 26,599-618.

40 *Commentarius in Philemonem* Migne PL 14,1305-1308.

ZSIDÓ LEVÉL

Az antikvitásban a zsidó levelet is Pál leveleihez sorolták és Pált a szerzőjének tartották. Cassiodorus⁴¹, Alexandriai Kírilloz⁴², Aranyszájú Szt. János homiliákban magyarázta⁴³, Damaszkuszi Szt. János⁴⁴ kommentár, Oecomenius kommentár⁴⁵ görögül, Órigenész homiliákban⁴⁶, illetve töredékes kommentár maradt ránk tőle. Pseudo-Pelagius kommentár⁴⁷, Mopsuestiai Theodorosz⁴⁸ töredékes kommentár, Theodoretosz⁴⁹ magyarázat homiliákban.

A SZÍR RECEPCIÓ

A szír egyházban Efrém⁵⁰ (307-373) pogány szülők gyermeke volt, később Nisibisi püspökének, Jakabnak („a sírek prófétája”) tanítványa lett. 338-ban diakónus, és a város egyházi iskolájának tanára. Amikor 363-ban a perzsák elfoglalták a várost, az iskolával együtt Edessába menekült. Nevéhez fűződik az intézmény átszervezése, az úgynevezett „perzsa iskola” megalapítása. A Diatesszaron mellett magyarázta Pál leveleit is. De az is lehet, hogy ez a munka egy Pseudo-Efrém nevéhez fűződik. Műveit lefordították arabra is, és a muszlimok jórészt az ő magyarázataiból ismerik a Biblia néhány könyvét. Neve alatt publikáltak néhány nem tőle származó magyarázatot is.

A második századi kommentárok legtöbbje ún. homiletikus kommentár. Ez azt jelenti, hogy az igehirdetői és a szövegmagyarázó szempontok nem válnak szét ebben a műfajban⁵¹. A keresztény egyház első homiletikus magyarázó pogány réthor iskoláiban tanultak és ugyanazzal a módszerrel nyúlnak a szent szövegekhez, Pál leveleihez is, mint az antik szövegekhez. Azonban a homiletikus kommentárok megmaradnak népszerű műfajnak és belesimulnak a liturgiába. Legtöbbször a kommentárokat valóban el is prédikálták, másrészt mivel sok és különböző műveltségű ember előtt hangzottak el,

41 Complexiones in epistolis apostolorum et actibus eorum et apocalypsi, in: MPL 70, 1319 ff.

42 Fragmenta in epistularum ad Hebreos Migne PG 74.953-1005.

43 In epistulam ad Hebreos argumentum et homiliae 1-34 Migne PG 63,13-236.

44 Commentarii in epistolam ad Hebreos Mingen PG 95,929-997.

45 Commentarii in epistolam ad Hebreos in Pauluskommentar aus der groschisen ... ed. Karl Staaab.

46 Epistulam ad Hebreos homiliae (töredékek) Migne PG 14,1307-1308.

47 Commentarii in epistulam ad Heberos Migne PG. 14,1308-1309.

48 Fragmenta in epistulam ad Hebreos...ed. Karl Staab.

49 Interpretatio in epistulam ad Hebreos Migne PG 82,673-785.

50 Matthews, Jr., Edward G. and Joseph P. Amar (ford.), Kathleen McVey (kiad) Saint Ephrem the Syrian: selected prose works. Catholic University of America Press. 1994. McVey, Kathleen E (ford.) Ephrem the Syrian: hymns. Paulist Press. 1989.

51 Vagaggini, C.: Il senso teologico della liturgia Saggio di lingua teologica generale Roma 1956.353-370.o.

közérthetőnek és spirituálisan motiválónak kellett lenniük. Amikor eretnekségeket cáfolnak a kommentárok, akkor a cáfolandó eretnesség kortárs probléma volt, és a legtöbb ember ismerte is ezeket a téves nézeteket. Ennek egyik oka, hogy az eretnekek is igyekeztek szélesebb bázist találni tanaik számára a hívek között, és tanították is az eretnekségeket. Tehát a kommentárokból az eretnekségek cáfolata a mindennapi vitákban adott eligazítást a hallgatóságnak, illetve a kicsit későbbi olvasóknak.

GÖRÖG KOMMENTÁROK A 3. SZÁZADTÓL

Pál leveleinek a homília műfajától eltérő filológiai kommentárjai a 3. századtól íródnak. Jeromostól kezdve legalább húsz görög Pál kommentárt, vagy a levelekhez fűzött beszédet ismerünk. És akkor még nem beszéltünk az egyes levelekhez írt töredékes kommentárokról, vagy Pál egy-egy levél részletéhez fűzött homíliákról.

Úgy tűnik, hogy az erős filológiai és filozófiai érdeklődésű Órigenész volt az első, aki a teljes Pál levélgyűjteményt kommentálta, annak ellenére, hogy érdekes módon éppen a Római levélhez fűzött kommentárja csak Rufinus (345-410) latin fordításában és csak töredékekben maradt fenn. Aranyszájú Szent János egész homíliafüzérben kommentálta Pál minden levelét, és ezek szerencsésen ránk is maradtak. Mopsuestiai Thodorus csak Pál apostol „kisebb” leveleit kommentálta, vagyis a Galata levéltől a Filemon levélig a kánoni sorrendet figyelembe véve. Sok közülük csak régi latin fordításokban maradt fenn számunkra, vagy csak töredékben olvasható. Theodorétosz teljes és szisztematikus kommentárja teljes egészében fennmaradt, mégpedig eredeti görög nyelven.

A görög atyák egzegetikai eredményei tovább élnek egy Bizáncban kitalált műfajban a *catenák*ban. Az ókeresztény egyházatyák szokása volt antológiászerűen sorba szedni a különböző egzegéták állításait egy-egy bibliai szöveghez, és kimutatni az értelmezés folyamatosságát. Ezek a kommentárok⁵² számos egyébként elfeledésre ítélt egzegetikai művet őriztek meg, amelyek értékes források a dogmatikusok és egyháztörténészek számára. A szent könyvek legrégebbi kommentátorainak nagy tekintélye volt a katolikus teológiában, és az ókeresztény egyházatyák ezek közös állításait gyakorta használták a dogmatikai döntések alátámasztására. A legkorábbi catena a 3. sz. első feléből Gázai Prokopiosz (425-528) nevéhez fűződik, amelyet azonban ószövetségi könyvek magyarázatából állított össze.

Caesareai Euszebiosz (340) számít az egzegézis úttörőjének, annak ellenére, hogy inkább csak történészként ismerik. De igen jelentős az újszövetségi szövegkritikai munkássága, és az Újszövetség fejezetekre osztása is, melyet a középkori kódexek átvettek

---

52 ld. MAI, PITRA; vö. HOLL, *Fragmente vornikänischer Kirchenväter*. Leipzig 1899.

tőle, valamint a szinoptikus táblázatok. De tőle származik a levelek magyarázta is, bár a Római és a Korinthusi levél magyarázatai csak töredékben maradtak ránk. A 7–10. században András presbiter (538-614) és Johannes Drungariosz készített jelentős cate-nákat. Serrai Nikétász (11.sz), aki a Hagia Szophia papja volt és nyilván a templom óriási könyvtárát is használta, talán a legjelentősebb bizánci iskola képviselője; igaz, őt elsősorban az evangéliumok Máté, Lukács és János érdekelte. Számos névtelen catena is maradt ránk, amelyek egyben régi bibliai kéziratok tanúi is voltak⁵³. Hasonló gyűjteményeket őrzött meg a szír és a kopt egyház is.

LATIN KOMMENTÁROK

Az első latin teológus, aki Pált kommentálta Marius Victorinus (4.sz) volt. Csak a Galata, Efezusi és Filippi levél kommentárja maradt fenn részletekben. Az Abrosiaster-nek nevezett ismeretlen latin szerző, akit sokáig összetévesztettek Szt. Ambrussal, végig kommentálta Pál összes levelét.

Jeromos nem csak fordította, de kommentálta is Pálnak a Filippi, Galata, Efezusi és a Tituszhoz írt levelét. Pelágusoz kommentárjai megelőzik Ágostonnal folytatott vitáit és mind a 13 páli levelet magyarázta.

Augustinustól ránk maradt a Galata levél kommentárja és számtalan befejezetlen kísérlet a Római levél kommentálására. Cassiodorus és iskolája pedig az igaz hitnek megfelelően átdolgozta Pelágusoz kommentárjait.

A 3. századtól született kommentárok már katechéta iskolák számára íródtak, és nem mindig követik a homiletikus kommentárokat, sok bennük a kereszthivatkozás és egy bizonyos előzetes „akadémiai” műveltséget tételeznek fel. Olvasóköriük szűkebb, mint a homiletikus kommentároké, bár azokhoz hasonlóan a teológia különböző ágai még nem válnak szét. A morálteológia, a teodicea, az ekkleziológia, a spiritualitás éppen úgy megtalálható ezekben is. Azonban gyakorta szerzetesek írták, és az olvasóik azok a művelt szerzetesek voltak akikkel együtt laktak, vagy akik szintén iskolákat vezettek.

---

53 Stobaeus Maximus Confessor, Antonius Melissa, Johannes Georgides, Macarius, Michael Apostolios készített összeállítást, melyet kiadott Elter, E. *De Gnomologiorum Graecorum historii atque origine*, Bonn, 1893. ezen kívül híres kiadások Ehrhardt Krumbacher, németül *Geschichte der byzantinischen Literatur* (2. kad.), München, 1897. Ittig (latinul), *De Catenis et bibliothecis*, Leipzig, 1707. Harnack, Adolf *Geschichte der altchristlichen Literatur, Teil I Halfte 2*, Leipzig, 1893. A Vatikáni könyvtárban található Catenákról ld. Faulhaber, *Analecta Sacra*, II, 1899. Faluhaber: *Die Propheten-Catenen nach den römischen Handschriften*, V, Washington, D. C.: Catholic University Bulletin, 1900 p. 368 Faulhaber, *Die Propheten-Catenen nach den römischen Handschriften*, VI, Washington, D. C.: Catholic University Bulletin, (1900 p. 94)

AZ ATYÁK KOMMENTÁRJAI NYUGATON

Két középkori kommentátort jelentősége miatt külön is kiemelünk. Szentvictori Hugó (1096–1141) a párizsi iskola nagy alakja, eredetileg flamand származású szerzetes, akinek születése és ifjúkora eseményei ismeretlenek vagy homályosak. 1115–1120 körül ágostonos szerzetes és 115 körül a Szt. Victori apátságban működik (Párizs). Egész életében itt élt, az oktatásnak és az írói tevékenységnek szentelve életét. A kolostori iskola vezetője volt 1120-tól 1141-ig. Rövid időre, 1133-ban priornak is megválasztották. Bonaventura után ő egyesítette a patrisztikusok teológiájának három irányzatát: a hit-tanítást, az erkölcsi tanítást és a misztikus tanítást. Elsősorban a Szentírás szó szerinti értelme érdekelt. A bibliamagyarázatot az elmélkedés és a misztikus értelmezés alapján tartotta. Egyik fő műve, a *Didascalicon* bevezetés a teológiába és a hét szabad művészetbe, fontos tanúja kora művészettörténetének is. A laoni kolostor hagyományát követve a keresztény atyák írásait igen sokat forgatta, ennek következtében a 12. sz.-tól ezek elterjedtek és a kolostori irodalom szinte kötelező olvasmányává váltak. Bibliai hermeneutikai munkája *Adontationes Elucidatoriae*, valamint *Didascalion de studio legendi* 1125-körül. Pál leveleihez írt kommentárjait M.-D. Chenu dolgozta fel. A legérdekesebb talán Genézis kommentárja, amelyet ugyan Jeromos bevezetőjével kezd, de a műből kiderül, hogy a kommentár alapja a héber szöveg. Rashi és Hugó egyaránt igyekeznek szintetizálni a héber szöveg történeti és a spirituális értelmét.

Petrus Lombardus, (1100 k.–1160). Először Novarában tanult, majd a párizsi Szt. Victori kolostorban folytatta tanulmányait, ahol Petrus Albelardust is hallgatta. 1147–56 között szentelték pappá. 1159–64 Párizs érsekévé választották, a Szt. Victori apátság azonban megóvta megválasztását. Főleg Szentírás-magyarázatával vált híressé, tőle származnak az ún. Glosszák, melyben a korábbi magyarázókat is összegyűjtötte, Laoni Anzelmtől kezdve a saját koráig. Ezeket a glosszákat vitatta meg tanítványaival és e viták írásos eredménye lett szentenciás könyve. 1148-ban zsoltár-magyarázatát nemcsak iskolai, hanem magánhasználatra is elkészítette. Pál leveleinek kommentárja ránk maradt, csak a Zsidó levelet nem magyarázta, korábbi szerzők közül felhasználta Florus v. Lyon, Ambrosiaster-kommentárjait, illetve Haimo, Laoni Anselm, Poitiers-i Gilbert munkáit, Szentvictori Hugó, Walter von Mortagne írásait és a Summa Sententiarumot. 150–158 között kelt szentenciás könyvei iskolai olvasmányok lettek. Kommentárjaival műfajt teremtett, amely a 13. sz.-ban virágzott (pl. Albertus Magnus, Bonaventura, Aquinói Tamás, Duns Scotus). Ezek a kommentárok egészen Lutherig meghatározták a Biblia értelmezését.

CATENÁK ÉS HATÁSAIK

Mint láttuk, az atyák kommentárjai olyan tekintélynek számítottak, hogy igyekeztek őket szisztematikus gyűjteményekbe foglalni, a különböző atyák magyarázatait összevetni egymással és egyazon szöveg mellé rendezni. Így születtek meg a magyarázók láncolatából (catena) a kompendiumok vagy antológiák. Nyugaton Afrikai Adrumetum a legkorábbi, más néven Hadrumetum Primasius⁵⁴ (6. sz.), 551-ből van róla az első adatunk. Természetesen püspök volt az első latin catena-készítő, a Jelenések könyve kommentárja, a másik afrikaira, Ticoniusra is hatott. Őt utánozta Hrabanus Maurus⁵⁵ (+865) Alkuin tanítványa, a fuldai kolostori iskola alapítója, aki élete vége felé Petersbergre vonult vissza, és irodalmi munkássággal töltötte ki idejét, de ez nem mentette meg attól, hogy Lajos király 847-ben mainzi érsekké emelje. Legnagyobb alkotása azonban mégis Fulda kolostori iskolája volt, ahonnan többek között Weissenburgi Ottfried, Walahfrid Strabo és Lupus von Ferrières került ki. Korának tudományosságát összefoglalta, és csak megjegyezzük hogy ő a szerzője a *Veni Creator Spiritus* c. himnusz-nak is. Nagy jelentőségűek voltak az Ó- és Újszövetségi Szentírás könyveihez írott kommentárjai. Nemcsak az Írás történeti értelme, hanem az allegorikus és tropologikus értelmezése is érdekelte a catenaszerzőt. Számos patrisztikus szerzőt idézett és ismert, sőt az Ószövetség zsidó kommentárjainak egy részét is használta. Csak az újabb korban fedezték fel, hogy nemcsak kompilátor volt, hanem igen eredeti tudós is.

Paschasius Radbertus (785-865)⁵⁶, aki számos más egyéb teológiai műve mellett összeállított Biblia magyarázatot is. Walahfrid Strabo (808 k. ? – 849) aki Hrabanus Maurus tanítványa volt. Maga is univerzális szerző, aki nem csak Wenttini látomását dolgozta át verses formára, melyben megénekelte a poklot, a tisztítótüzet és a mennyországot is, de a kertművelésről is írt tanító költeményt, melyben huszonhárom növény szépségét dicsérte, gyógyító erejüket is megemlítve. Remigius Auxerre (841-908) inkább csak az ószövetségi könyvek és a zsoltárok magyarázata iránt érdeklődött. A „*Glossa ordinaria*” (13.sz), mely Laoni Anzelm (1050-1117) alkotása, átvette az általa szerkesztett glossákat⁵⁷ is, melyek a Teremtés és Kivonulás könyvéről íródtak, de az egész glossa nem az ő alkotása.

Lanfranc Canterbury⁵⁸ (1005–1089) Paviában született de Európa híres kolostorait bejárta: Vercelli (1050), Tours (1054) és Roma (1059). A nyugati catenák jelentősége

54 Kihn H.: Theodor von Mopsuestia and Junidius Africanus als Exegeten, Freiburg, 1880; pp. 248--254

55 Migne PL 107–112; kommentárok: STEGMÜLLER, F., Repertorium biblicum medii aevi V, 1955

56 Cabaniss, Allen. Charlemagne's Cousins: Contemporary Lives of Adalard and Wala. Syracuse: Syracuse University Press, 1967.

57 Migne: Patrologia Latina. 113-114k. Bischof, B: Aus der Welt des Buches. Lipcse, 1950.

58 L d'Achery, Beati Lanfranci opera omnia Paris, 1648.

nem éri el a görög *catenákét*. A legjelentősebb középkori latin *catena* Aquinói Tamástól származik, és *Catena Aurea* (Arany Catena) (1262) néven vált ismertté, aki ötvenhét görög és huszonkettő latin kommentátort idézett és nem csak az evangéliumokat, hanem a leveleket is végigmagyarázta⁵⁹. Ezzel a nyugati irodalomban ismét meghonosította a Pál levelei iránti érdeklődést.

A nyugati kommentárok gyakorta olyan közismeret anyagra építenek, amelyek már a teológia történetéhez tartoznak, és nem saját koruk égető problémáira adnak választ. A kommentárirodalom ekkorra már az ortodoxiát előkészítő tudáshoz tartozik. A *catenák* kommentárjai pedig kifejezetten iskolai oktatásra születtek és nem is annyira a köznép, mint inkább művelt szerzetesek számára készültek. A kommentálás tudománnyá válik, amely szervesen kapcsolódik ahhoz a filozófiai nyelvhez, legtöbb esetben neoplatonizmus, vagy a kezdeti skolasztikus filozófia, amely filozófia segítségével a teológiát művelik ebben a korban. A másik sajátosság az egyre gazdagodó filológiai ismeretanyag. Ez főleg Jeromos és Órigenész kommentárjaira jellemző. Augustinus kommentárjai viszont sokkal filozófikusabbak.

A REFORMÁCIÓ ÉS A PATRISZTIKUS KOMMENTÁROK

A levelekre azonban leginkább a reformáció, Martin Luther (1483–1546) irányította a figyelmet. Érdekes, hogy ő például a *Catenák* allegorikus egzegézisén háborodott fel és ettől akart szabadulni. Jean Calvin (1509–1564) és követőinek munkássága a patrisztikus szerzők mellett a bibliai szövegkritikára is felhívta a figyelmet. A katolikus–protestáns hitvitában azonban a szöveg dogmatikai mondanója volt a fontos, és ehhez a patrisztikus szerzőket csak illusztrációként használták. Éles viták sorozata zajlott Pál megigazulás-tanáról és az eucharisztjáról. A katolikus egzegézisben a figyelem ekkor ismét a patrológiára terelődik, és a katolikus egzegétáknak illik az atyák „szíve” szerint kommentálni a bibliai szövegeket, így Pál írásait is. Ez az egyébként meglehetősen homályos hermeneutikai kritérium alapelv lett a történetkritikai egzegézis elleni katolikus tiltakozás idején is. A protestáns egyházi igehirdetésben előtérbe került Pál leveleinek magyarázata is, a katolikus igehirdetés viszont sajnos ettől kezdve érezhetően szívesebben mellőzte a levelekről való prédikációt.

Cajetan⁶⁰ (Thomas de Vio, 1469–1534) katolikus domonkos egzegéta munkáit kevesen ismerték meg – és manapság is kevesen ismerik –, ez a kitűnő egyházi férfiú

---

⁵⁹ Newman John Henry: Preface In: S. Thomas Aquinas: *Catena aurea: Commentary on the Four Gospels*; übers. v. M. Pattison, J. D. Dalgains u. T. D. Ryder. Bd. 1, Oxford 1841.

⁶⁰ Munkájának első kiadása Róma, 1929.

1500-ban Rómában a Sapiaentia egyetemen a filozófia és az egzegézis professzora lett. 1518-ban pápai legátus volt Augsburgban. A Lutherrel folytatott vitában a jóindulatú álláspontot képviselte, bár meglehetősen keményen fogalmazta meg véleményét a reformátorral kapcsolatban: „*Ego nolo amplius cum hac bestia colloqui: habet enim profundos oculos et mirabiles speculationes in capite suo.*” – bár bestiának nevezi Luthert de elismeri igen jó szeme van és igen jó spekulatív elme. 1523-ban kiállt VI. Adorján megválasztásáért, és Magyarországon is járt a török elleni háború szervezése érdekében, amely VII. Kelemen pápa minden felhívása ellenére sikertelen maradt. 1527-ben, a „Sacco di Roma” idején fogságba került, de a pápa kieszközölte szabadonbocsátását. Visszatért gaëtai püspökségére. 1530-ban ismét Rómába ment, a pápa tanácsadója lett. A kor legjelesebb teológusa volt, Aquinói Tamás *Summájához* klasszikus kommentárt írt (1507–20). amelyet 1529-ben publikált. Cajetan eredményeit a későbbi jezsuita kommentártörök szívesen használják.

A reformáció idején a kezdeti reformátorok, főleg Luther a bibliai szöveget német nyelvre átültetve találkozik a nyelvi, szövegtani problémákkal is. Ezek egyre mélyítik a bibliai nyelvek eltérő gondolkodása iránti érzéket. A kommentár mindenestre mindig és kizárólagosan akadémiák számára íródik. Aki azt olvassa, vagy tanítja, annak alapos előképzettségre van szüksége, nem beszélve arról, hogy legtöbb esetben a kor tudományos nyelvén, latinul íródtak és nem a köznyelven, amelyen a hétköznapi igehirdetés folyt. Ennek ellenére az egzegézisnek és a bibliai kommentároknak ki kell szolgálniuk a szisztematikus teológiát, a dogmatikai vitákhoz filológiai érveket kell szállítani.

Ezt követően az ellenreformáció élharcosai, a jezsuiták vették át a keresztény egzegézis intenzív művelését, akik közül kiemelkedik Cornelius a Lapide (1567–1637)⁶¹ Különleges helyzete abból adódik, hogy 1596-ban egzegézis-professzor Leuvenben, 1616-ban a Collegium Romanumban tanított. A jezsuiták legtermékenyebb egzegétája, a Zsoltárok és Jób könyve kivételével minden könyvet kommentált, tehát Pál leveleit is, melyet érdekes módon Antwerpenben jelentetett meg 1614-ben. Jóllehet igen érdeklí szerzőnk a szövegek szó szerinti értelme, soha sem feledkezik meg az allegorikus és anagogikus értelem közlésétől, tehát nem szakít az atyák stílusával, de alkalmazkodik a reformáció által felkeltett szöveg iránti érdeklődéshez.

A reformáció patrisztikus irodalom kutatása és a görög és latin szerzők hatása a protestáns bibliai hermeneutikára elegendően nagy téma ahhoz, hogy azt egy másik tanulmányban lehessen jobban kifejteni, ezért erre most nem térünk ki.

⁶¹ Ez a flamand jezsuita egész kommentár sorozatot adott ki: Antwerpen, 1681, 1714; Velence, 1717, 1740, 1798; Köln, 1732; Torino, 1838; Lyon, 1839-42, 1865 és 1866; Málta, 1843-46; Nápoly, 1854; Lyon és Párizs, 1855 és 1856; Milánó, 1857; Párizs, 1859-63.

Magyarországon a görög-keleti egyház tartja ébren híveik körében és prédikációjában az atyák kommentárirodalmát⁶². A patológia sorozatban mégis kevés egzegetikai munkát fordítottak le. Pál patrisztikus kommentárjainak magyar fordítása még várat magára.

ÖSSZEGZÉS

Pál levelei közül nem mindegyik nyeri el az atyák érdeklődését, a Római, a Galata a Korinthusi és a Zsidó levél lesz a legtöbbet kommentált írása Pálnak. A kommentálás műfaja előbb homíliákban történik és csak a 3-4. század után jórészt Órigenész és Jeromos munkásságának hatására kezd a figyelem a szövegkritika és a szó szerinti értelem felé fordulni. A patrisztika, Pál recepciójának hatását a görög, majd a latin catenak mélyítették el az egyházi oktatásban.

Különösen a nyugati bencések, majd pedig Aquinói Tamás alkotott olyan oktatásra alkalmas catenát, amely Pál leveleinek szövegét az atyák magyarázataival és allegoriáival és a spirituális és misztikus értelemben kommentáló szerzők írásaival együtt közölte. Ezzel Pál apostolt, máig ki nem aknázott módon, spirituális szerzővé is avatta.

Sajnos ez a hatás a reformáció idején háttérbe szorult, ugyanis Luther éppen a szó szerinti értelemről erőteljesen eltávolodó allegorizáló értelmezéseken felbőszülve és a német nemzeti fordítás kapcsán a szöveg értelmével sokat foglalkozva, elterelte a figyelmet a lelki magyarázatokról és azt a szövegproblémákra irányította.

A katolikus-protestáns dogmatikai vitákban ismét csak a szöveg szerinti értelemmel védhető vagy védhetetlen dogmatikus értelemről vitáztak. A 19-20. század uralkodó történetkritikai magyarázata pedig a szöveg keletkezésével többen foglalkozott, mint a szöveg vallási spirituális üzenetével. Az újabb patrisztikus kommentárok talán ezen viták után segítenek újra felfedezni Pál leveleinek spirituális értelmét. A bibliai ihletésű spiritualitásnak ezek a munkák jó esélyt adnak.

*Dr. Benyik György
főiskolai tanár, igazgató, GFHF*

---

62 Dezső István: Jézus Evangéliuma és a Szentatyák Bp 1942. a műben csak az evangéliumi perikópákra vonatkozó patrisztikus szövegmagyarázat található. Főleg a homiletikus formákat kedveli. A kappadókiai Atyáktól SZIT Bp 1983. fordítottak többen Nüsszai Szt. Gergelytől „arról, hogy „Akkor a Fiú is alávetik magát...” (1Kor 15,28) Ilyennek tekinthető Homilia arról, hogy „Kezdetben volt az Ige (Jn 1,1) (Baán István ford.). Bár önálló Tertullianus kötet jelent meg, de nem fordítottak egzegetikai műveket. A korábbi patológia sorozatban Gerecz Szaléz: Egyházatyák szentbeszédeiből II. SZIT BP 1944. részleteket fordított Aranyszájú Szent János homíliái a Római levélhez. Illetve Radó Polikárp ugyanazon sorozatban III. k. SZIT 1944 a Genezis kommentárból fordított részleteket.